

Արծվի Բախչինյան

ԱՉԳԱՅԻՆ ՀԻՇՈՂՈՒԹՅՈՒՆԸ՝ ՈՒԾԱՑԱԾ ՀԱՅԵՐԻ ՍԵՐՈՒՆԴՆԵՐԻ ՄԵՋ

Համառոտագիր. Ազգային ուժացումը և ակուլտուրացիան անխուսափելի երևույթներից է, որին դատապարտված է հայրենի միջավայրից անջատված յուրաքանչյուր էթնիկ համայնք: Դրանց դրսևորման ձևերն ու աստիճանները տարբեր են, սակայն ուղղությունը մեկն է՝ հայրենի ազգային նկարագրից հեռանալն է և բնակությունը հաստատած պետության ազգին ու մշակույթին բնորոշ հատկանիշների յուրացումը: Ավելի պակաս չափով ասիմիլյացիայի դեպքերը նույնպես տեղի են ունենում, երբ ազգը դառնում է փոքրամասնություն սեփական հայրենիքում կամ, երբ նրա հայրենի միջավայրը կլանվում է կայսրության կողմից: Հոդվածում վերլուծվում են նշված իրավիճակները հայերի միջավայրում, այսինքն՝ հայկական սփյուռքում: Հեղինակն եզրահանգում է, որ ուժացման տեմպերը կախված են բազմաթիվ գործոններից, այդ թվում՝ Հայաստանի հետ ֆորմալ կապերի պահպանելուց (քաղաքացիությունը, կազմակերպչական կապերը, Հայաստանում տուն ունենալը և այլն), ինչպես նաև Սփյուռքի հանդեպ հայկական պետության կողմից մտածված ու հետևողական քաղաքականություն կիրառումից:

Բանալի բառեր. Հայաստան, հայկական սփյուռք, ուժացում, ակուլտուրացիա

Ազգերի ուժացումն ու ձուլումն այն անխուսափելի երևույթն է, որին դատապարտված է հայրենի միջավայրից կտրված ցանկացած էթնիկ հանրույթ: Դրա դրսևորման կերպերն ու աստիճանները տարբեր են, սակայն խորքում նույնն է՝ հեռացում ազգային նկարագրից և գերիշխող ազգի ու մշակույթի բնորոշ գծերի յուրացում: Առավել պակաս չափով ուժացման դեպքեր առկա են նաև տվյալ էթնիկ հանրույթի բնաշխարհում, երբ այս կամ

այն ժողովուրդ իր իսկ հայրենիքում դառնում է փոքրամասնություն կամ երբ նրա հայրենի միջավայրը կլանվում են կայսրությունները:

Հայության ուժացման պատճառները բոլոր ժամանակներում և վայրերում նույնն են, ինչ որ ցանկացած ազգային հավաքականությանը: Հնուց ի վեր աշխարհի ամենատարբեր անկյուններում ապրող հայությունը, սկսած երկրորդ սերնդից, դատապարտվում է անխուսափելի ուժացման, ինչն արտահայտվում է կորուստների մի ոչ երկար շարքով՝ մայրենի լեզուն չպահպանելը, անցումն ամբողջովին օտար կրթության, ազգային ավանդույթների և սովորույթների մոռացումը, բնաշխարհից, համայնքից և եկեղեցուց կտրվելը:

Ցանկացած ազգի (այն էլ՝ ոչ մեծաթիվ) համար սերունդների նմանատիպ անհետացումը, միանշանակ բացասական փորձառություն է, ուստիև վերամբարձ կամ չափազանցված չէ այն «սպիտակ եղեռն» անվանելը¹: Այդուհանդերձ, սույն հաղորդման մեջ կփորձենք, ի թիվս այլ գործոնների, շարադրել նաև ուժացած հայերի սերունդների բացասական փորձառության մեջ նկատված որոշ դրական դրսևորումներ: Դրանք, լինելով հանդերձ մասնավոր, ոչ բնորոշ երևույթներ, որոշակի պատկերացում են տալիս ուժացած սերունդների մեջ նախնիների ազգային հիշողությունների վերաբերյալ:

Նախևառաջ նշենք, որ սփյուռքաբնակի կարգավիճակը ենթադրում է կրկնակի, եթե ոչ բազմակի ինքնություն, ինչն անհատական առումով կարող է համարվել դրական: Երևույթը դիպուկորեն վերլուծել ու սահմանել է Լևոն արքեպիսկոպոս Չեքիյանը՝ տալով դրան «բազմարժեք ինքնություն» սահմանումը, որի էական դրսևորումը համարել է մշակութային տարբեր խավերի ներդաշնակ գոյակցությունը²: Ըստ սոցիոլոգ Գեորգի Դերլուզյանի՝ «Վերջին 20 տարիների ընթացքում երկրորդ ինքնություն (ազգային պատկանելիություն) ունենալը գրավիչ է դարձել»³: Երևույթի էությունը սպառնիչ տալիս է Շատլ Ազնավուրի՝ քրեատոմատիական դարձած «Ես հարյուր տոկոսով հայ եմ և հարյուր տոկոսով ֆրանսիացի» ձևակերպումը:

Վաղուց ի վեր ընդունված կարծիք է, որ հայերը որտեղ էլ լինեն՝ հիմնականում պահպանում են ազգային նկարագիրը: Տակավին 1843-1844 թթ. Արևելյան Հայաստանում ճանապարհորդած գերմանացի ազնվական Ավգուստ Փոն Հաքստհաուզենն իր «Անդրկովկաս» ուղեգրական գրքում գրել է, որ այն հանգամանքը, որ հայերը, սփռված լինելով աշխարհի

¹ Անհատական մակարդակում արտագաղթի ունեցած բացասական ազդեցության վերաբերյալ ուշագրավ քննություն է կատարել հոգեբույժ Վարդգես Դավթյանը (տես նրա *Նևրոտիկ վիճակների հարցահարումը աշխատությունը*, Երևան 2022, էջ 160-163):

² Տես B. L. Zekiyany, *L'Armenia e gli armeni. Polis lacerata e patria spirituale: la sfida di una sopravvivenza*, Milano 2000, էջ 168-170:

³ A. Piroyan, *Will There Be an Armenian Diaspora in 100 Years' Time?*, „The Armenian Mirror-Spectator”, 24 հունվար 2022, <https://mirrorspectator.com/2022/01/24/will-there-be-an-armenian-diaspora-in-100-years-time/>

բոլոր կողմերում՝ երբեք չեն կորցնում իրենց ինքնությունը և չեն ձուլվում շրջապատող ժողովուրդներին, այդ հանգամանքում մեծ է հայ կնոջ դերը: Իսկ իտալացի բանաստեղծ Ֆիլիպո Տոմազո Մարինետտին (1876-1944) գրել է.

Կը ճանչնամ հայերը, և անոնց պատմութիւնը, ինչ որ զիս հիացուցած է, հայ ժողովուրդին հոգի՛ն է. մէկ տարօրինակ ուժ: Մշտավար կորով կայ ձեր մէջ, որ ամէն տեղ հայը հայ կը պահէ. ամէն երկրի մէջ՝ զգալու և մտածելու կերպ մը ունիք, ազգայնութեան ներքին ըմբռնում մը, որ խորտակուած չէ, այլ իրարու կապուած սերտօրէն⁴:

Մեր օրերում էլ անգլիացի Մթիվըն Փաունդը գրել է.

Չնայած հայերը Գլենդելյում, Գլազգոյում կամ Վրաստանում իրենց հայ են անվանում, Սփյուռքը փոխառել է նրանց ներկա տեղացի ազգերի բնութագրերից շատերը: Ոչ ոք ավելի ֆրանսիացի չի թվում, քան ֆրանսահայը, և սա կրկնվում է աշխարհով մեկ: Հայերը հստակորեն վարպետացել են ինտեգրման արվեստի մեջ, սակայն դիմադրում են ձուլմանը⁵:

Իրականում այս կարծիքը մասամբ է ճշմարիտ: Որքան է տևում այդ դիմադրումը՝ կախված է արդեն տվյալ համայնքի, առանձին ընտանիքի և անհատի առանձնահատկություններից: Դարձյալ հղելով Գեորգի Դերլուզյանին՝ եթե Հայ սփյուռքի ներկայիս ստատուս քվոն շարունակվի, նրա ներկայացուցիչների մեծամասնությունը կձուլվի և մի քանի սերունդ հետո կվերանա⁶: Ըստ նրա՝ ձուլվող եւ անհետացող Սփյուռքը հիմնականում ամենահաջողակն է, որը բախվում է ամենաքիչ հալածանքների, որի նկատմամբ չեն իրականացվում ջարդեր եւ ցեղասպանություն (օրինակ՝ Հնդկաստանինը) և որոնք դառնում են իրենց սեփական հաջողության զոհերը:

Հարցրե՛ք ինքներդ ձեզ,– շարունակում է Դերլուզյանը,– թե որքան է հավանականությունը, որ ձեր երեխաները կամուսնանան հայերի հետ: Իսկ նրա՛նց երեխաները: Իսկ եթե ինչ-որ մեկը միայն մեկ քառորդով է հայ [Էթնիկապես] կամ նույնիսկ դրանից պակաս չափով, ի՞նչը կարող է նրանց կապել իրենց հայկական արմատների հետ⁷:

⁴ «Յուսաբեր», 2 հունվար 1930:

⁵ S. Pound, *You Can See Truth Through a Stranger's Eyes*. In: *Armenia, mon amour: Ten Europeans Speak*, Enschede 2020, էջ 118:

⁶ A. Piroyan, *Will There Be*:

⁷ Նույն տեղում:

Լեզվի և կրոնի կորուստը

ԱՄՆ-ի հույներին նվիրված իր աշխատության մեջ Դեյվիդ Միմանը ցույց է տվել, որ հունարենն անհետանում է ամերիկահույների երրորդ սերնդում և ամբողջովին կանհետանա չորրորդ սերնդում: Ըստ նրա, երրորդ սերնդի ամերիկահույները, որոնք կորցրել են լեզվի գործածությունը, ամբողջովին չեն կորցրել հունարենի հաղորդակցության ռազմավարությունը: Այս սովորները նշելով՝ ֆրանսահայ լեզվաբան Ռոբեր Տերմերկերյանը գրել է. «Հայերի դեպքում այս գործընթացը սկսվել է չորրորդ սերնդից և իրերի ներկա վիճակում մեզ անշրջելի է թվում»⁸:

Լեզուն ազգային ինքնության թերևս առաջին բաղադրիչն է, սակայն անգամ դրա կորստից հետո ազգային ինքնագիտակցումը չի վերացել այս կամ այն հանրույթի մեջ: Օսմանյան կայսրությունում դարեր շարունակ գոյատևել են թուրքախոս հայեր կամ իսպանախոս հրեաներ, որոնց ազգային դիմագծի պահպանման մեջ առաջնայինը, սակայն, եղել է կրոնը: Հայության օրինակով նշենք, որ դավանանքից հեռացումը հաճախ հանգեցրել է ուժացման: Հայտնի է, որ կաթոլիկ հայերն իրենց մինչև անգամ համարել են ոչ թե հայ, այլ ֆրանկ՝ Էգեյան ծովի առափնյակից մինչև Ջավախք և Շիրակ ընկած տարածքում: Հատկապես Չմյուռնիայում եվրոպացի հոծ բնակչության հարևանությամբ ապրող հայերը, հետևելով եվրոպական սովորություններին ու բարքերին, արդեն 18-րդ դարի կեսից արագորեն սկսել են ձուլվել քաղաքի եվրոպական կաթոլիկ զանգվածին՝ հետագայում մաս կազմելով լեանտին կոչվող իստանաբուլի բնակչության: Հայերենը դուրս է մղվել զմյուռնիաբնակ նախիջևանցիների հաղորդակցությունից, որը նպաստել է ազգային ծեսերի և արարողությունների վերացմանը և նրանց անցմանը կաթոլիկությանը:

Պաշտամունքն արդեն կատարվել է լատին կապուչինների կողմից՝ միանգամայն խորթ ազգային բարքերին ու սովորություններին: Այդ արդեն կաթոլիկ հայերի ուժացումն էր նշանակում»⁹: Հայերի կաթոլիկացումը «գահավիժման չափ արագացել է և որակական ծավալներ ստացել 1831 թ. Օսմանյան Թուրքիայում առանձին հայ կաթոլիկական համայնքի ճանաչումից հետո»¹⁰:

Զմյուռնահայ կաթոլիկները ոչ միայն անուններն են փոխել, այլև ազգանուններն ու տոհմանունները՝ մինչև անգամ նախընտրելով ասել, որ իրենք սերել են ոչ թե հայերից, այլ պարսիկներից¹¹: Արդյունքում

⁸ R. Dermeguerian, *Langue et identité*, „Bazmavep”, 1-4, 2003, էջ 476:

⁹ Ա. Խառատյան, *Զմյուռնիայի և Էգեյանի առափնյակի հայկական այլ գաղթօջախները (XVI-XIX դ. I կես)*, Երևան 2022, էջ 111:

¹⁰ Նույն տեղում, էջ 112:

¹¹ Տես նույն տեղում, էջ 113:

վերջնականապես կտրվելով ազգային եկեղեցուց, Չմյուռնիայի հայ կաթողիկոսները կտրվեցին նաև ազգությունից: Իր ժամանակին դավանանքի և խղճի ազատության գաղափարը կրոնական համոզմունքին համադրած մտայնությունը, որով առաջ էր ընթանում Եվրոպան, ուշացած դուրս եկավ հայ ազգ-եկեղեցի հարաբերություններում¹²:

Այդուհանդերձ, ուժացած հայությունը նույնպես զերծ չմնաց ցեղասպանության ենթարկվելուց: 1915-ին արսորված Երվանդ Թոլայանը նշել է, որ արսորում

մեռան իզուր շատ ասելի „անվնասներ“, որոնք ոչ միայն դաշնակին ու հնչակին ի՛նչ ըլլալը չէին գիտեր, այլ կատարելապես լատինացած, ֆրանկացած, հայ ըլլալնին անգամ չէին ընդունե՛ր.... Այս վերջիններէն ամէնէ՛ն յատկանշականն էր սպիտակ մագերով ծեր հասառու մը, թո՛ւնդ կաթոլիկ, որ բնաւ հայերէն չգիտէր, այլ կը խօսէր ֆրանսերէն ու թուրքերէն, „ես լատին եմ“, կը պնդէր եւ Կոմիտասի՝ հայերէն շարականներ երգած ստենը պարտե՛զ կ’ելլէր, որպէսզի իր մաքրակրօն ուղղափառ կաթոլիկի ականջները չարբապղծուէին լուսաւորչական եկեղեցիի շարականներով, որոնց ունկնդրութիւնը բաւական է կաթոլիկ մը յետ մահու դժօխք առաջնորդելու.... Մարդը մեռաւ՝ ճուայով շարունակ. „Mais je ne suis pas Arménien!... Je suis catholique... !!!“ [Բայց ես հայ չեմ, ես կաթոլիկ եմ – Ա. Բ.]¹³:

Իրավիճակն այլ է եղել Օսմանյան կայսրության իսլամացած հայերի շրջանում: Լեզուն և կրոնը կորցրած այդ հայերը փրկվել են ֆիզիկական ոչնչացումից՝ մեծ մասամբ, սակայն, գաղտնի հիշելով իրենց հայկական արմատները: Ծատ հայեր ուժացել են քրդական և թուրքական էթնոսի մեջ Հայոց ցեղասպանությունից շատ առաջ. օրինակ, թե՛ հայերի, թե՛ քրդերի մեջ ավանդագրույցներ կան, որ քրդական ամբողջ ցեղեր ունեցել են հայկական ծագում¹⁴, իսկ մասնավորապես մահմեդականացած համշենահայերից շատերի մեջ մեր օրերում նկատելի է հայկական ինքնագիտակցության արթնացում՝ հատկապես մայրենի բարբառի պահպանման շնորհիվ¹⁵: Մահմեդականացած հայերի շառավիղների մեջ իրենց արմատները հսկված են հիշել հատկապես ազնվական ծագում ունեցողները, ինչպես, օրինակ, Հալեպի Բագարա ընտանիքը, որ իրեն համարում է Բագրատունիներից սերած կամ համշենցի ակտիվիստ Էրոլ Ամադունին, որն իր ազգանունը

¹² Նույն տեղում, էջ 116:

¹³ Ե. Թ-օլայեան, *Կալիօջ-նամէ Թատերա-խմբագրական յիշողութիւններ*, աշխատասի-րութեամբ Հ. եւ Ա. Բախչիներեաներու, Ստանպոլ 2019, էջ 473:

¹⁴ Լեո, *Երկերի ժողովածու*, 4, Երևան 1984, էջ 57:

¹⁵ Այսպես, թուրք երգիչ Յաշար Քուրթը, հայտնաբերելով իր հայասերունդ լինելը, մկրտվել է որպես Հայ առաքելական քրիստոնյա և ընդունել է Արշակ անունը:

փոխել է՝ նախնիներից լսած լինելով Ամատունի իշխաններից սերված լինելու մասին:

Ինքնության կորուստ

Այսպիսով, այլալեզու կամ այլակրոն դարձած հայորդիների բազմաթիվ սերունդներ, այդուամենայնիվ, որոշակի պահի գիտակցում և բարձրաձայնում են իրենց ծագումը: Սակայն բազմաթիվ են նաև օրինակները, երբ անհատը (հիմնականում՝ տարբեր արյուն կրող) չունի ազգային որոշակի ինքնագիտակցություն, և անհատական մակարդակով է որոշում կայացվում՝ ո՞ր ծագումն ընտրել: Հաճախ ակնհայտ հայկական ազգանվամբ անհատը նույնպես որոշակիորեն դժվարանում է իրեն անգամ հայազգի անվանել և կամ հայկական գիտակցությանը հանգում է տարիների փորձառությունից հետո: Խոսքը հատկապես վերաբերում է միջազգային ճանաչում ունեցող խառը ծագումով անձանց: Օրինակ, Ֆրանսիացի հռչակավոր երգչուհի Միլվի Վարդանը, որը ծնվել է Բուլղարիայում՝ Ֆրանսիայում ծնված հայբուլղարական ծագումով հորից և հունգարական հրեա մորից, իր հայկական ծագումը պարբերաբար ընդունել կամ ժխտել է, սակայն առաջացյալ տարիքում արդեն ընդունել է հայազարմ լինելը:

Հետաքրքրական է, որ հայկական ծագման գիտակցությունը գրեթե իսպառ բացակայում է ռուսացած և վրացացած հայ ընտանիքների սերունդների մեջ, որոնց ուծացումը սկսվել է ավելի քան մեկ դար առաջ: Օրինակ, հայազգի վրացական լուսանկարիչ Յուրի Մեչիտովը „ո՞վ եք դուք՝ վրացի՞, հա՛յ, միգուցե խորհրդային մա՛րդ” հարցին պատասխանել է.

Ես չեմ կարող ինձ դասել ո՛չ հայ, ո՛չ վրացի ժողովուրդ, քանի որ այս ժողովուրդների խելագարությունն իմ մեջ չեմ կրում, ի՞նչ է իրացիոնալությունը, եթե ոչ խելագարություն: Եվ այնուհանդերձ, իմ մեջ առկա են թե՛ վրացիությունը, թե՛ հայությունը: Ի դեպ, ես կրթության շնորհիվ մտովի պատկանում եմ սլավոնական աշխարհին¹⁶:

2015-ին հանդիպել ենք Հայաստան այցելած ամերիկացի տնտեսագետ Փիթեր Թումանովին. թեև նա հայտնեց, որ իր պապը՝ իշխան Իրակլի Թումանովը, ծնվել է Երևանում, սակայն ինքը չի գիտակցում իր հայկական ծագումը: Նույն թվականին դարձյալ Երևանում ծանոթացել ենք բալետի պարող Իյա Սարկիսովի հետ, ըստ որի, որ թեև իր հոր նախնիները Թիֆլիսից են, ինքը տեղյակ չէ նրանց ծագումից՝ հայկական, թե վրացական: Օրինակները կարելի է շարունակել...

¹⁶ Ю. Мечитов, *Грузия в лицах*, [on-line:] <https://dimaberkut.livejournal.com/288042.html#cutid1> (այցելությունը՝ 14 ապրիլ 2022):

Ազգային հիշողության դրսևորումներ ուժացած եվրոպահայերի սերունդների մեջ

Հայտնի է, որ քրիստոնեական միջավայրում, հակառակ ֆիզիկական ապահովությանը, հայությունը մշտապես ավելի արագ է ձուլվել: Եվրոպայի միջնադարյան հայկական համայնքները նոր ժամանակներում արդեն գրեթե ամբողջովին ուժացած էին: Դեռևս 1849 թվականին հայ մամուլը բարձրաձայնել է.

Հայեացք ի Հիւրկանիս, ի Բուրղարաստան, ի Լէսս, և ի զանազան կողմանս գերմանական նախագահութեանց, և հարց թէ ո՞ր իցեն Հայ գաղթականք ի նոսա.- սուգան յովկիան ազգացն՝ և անհետացան¹⁷:

Եղել են դեպքեր, երբ հայ նախնիներ ունենալու հիշողությունն իսկ ջնջվել է, սակայն մնացել են հայկական մարդաբանական տիպը և նիստուկացը, ճանաչելի՝ շրջապատի հայերի համար, սակայն անգիտակից՝ այդ հայազարմ սերունդների համար: Այսպես, մի սփյուռքահայ հիշել է, որ 1912-ին ԱՄՆ-ի մի քաղաքում ինքն ընկերացել է մի լեհի հետ, որը, ինչպես նաև իր քույրը, արտաքնապես, սովորություններով և կենցաղով շատ նման է եղել հայի, սակայն նա ժխտել է իր հայ ծագումը մինչև այն պահը, երբ իր հայ ընկերոջը ցույց է տվել ընտանեկան մի հիշատակ՝ անձանոթ լեզվով մի գիրք: Երբ հայ ընկերն ասել է, որ դա հայերեն Աստվածաշունչ է, լեհն ընկել է մտածմունքների մեջ, սալա ասել.

պահ մը խորհեցայ, թէ ի՞նչ ցեղէ եմ՝ հայ, թէ լեհացի: Ապացոյցները այնպէս համոզեցին ինձ, որ ես կը պատկանիմ հայ ցեղին¹⁸:

Դրանից հետո նա սկսել է ավելի ու ավելի հետաքրքրվել հայությամբ:

Այդուամենայնիվ, ուժացած եվրոպահայերի սերունդների մեջ առկա են ազգային հիշողության ինչ-ինչ դրսևորումներ: Որքան էլ դրանք կցկտուր են և ոչ բնութագրական, դարձյալ հատկանշական իրողություն է, որ ուժացման փուլ մտնելուց երկու-երեք և անգամ ավելի դարեր անց էլ ձուլված հայերի սերունդների մեջ արթուն է մնում նախնիների գենը, մղում նրանց ազգային ինքնաճանաչման և ազգային հպարտություն ներշնչում: Այստեղ դեր է խաղում հայերի՝ իբրև թե ազնվական լինելու ավանդույթը, ինչպես նաև որոշ տարաշխարհիկություն ավելացնում ընտանիքի դիմագծին: Այս երկու գործոնն էլ առիթ են եվրոպացու համար չմոռանալու հայկական արմատները, առիթի դեպքում նշելու դրանք, սակայն գրեթե միշտ՝ բավարարվելով սոսկ այդքանով:

¹⁷ „Ազգասէր Արարատեան”, Կալկաթա, 25 փետրվար 1849, էջ 149-150:

¹⁸ Տես Ժ. Յոզվսէփեան, *Լեհահայ երիտասարդ մը*, „Հայրենիք”, 9 մարտ 1935:

Ներկայացնենք ազգային հիշողության դրսևորումների եզակի փաստեր եվրոպահայերի մեջ:

1991 թ. լրագրող Ռորերտ Մավիսակայանը լինելով Վիեննայում՝ հեռուստահաղորդում էր պատրաստել տեղի հայերի մասին: Այդ հաղորդումից տեղեկացանք ավատրուհի նկարիչ և գրող Հենրիետ Ֆյորիանի (1938-2013) մասին, որն ավատրիացի հայտնի նկարիչ Մաքսիմիլիան Ֆյորիանի (1901-1982) դուստրն էր: Իր խոսակցության մեջ Հենրիետ Ֆյորիանը հայտնել է, որ իր նախնիները եղել են հայ ազնվականներ Արցախից, որ Ֆյորիան ազգանունը հավանաբար Ծաղիկյանի թարգմանությունն է և որ նախնիները Հայաստանից գաղթել են նախ Իտալիա, ապա՝ Ավստրիա: „Երբ մեզ որևէ բան դուր չի գալիս... այնժամ մենք ասում ենք. «Մենք թագավոր ենք, մենք դա չենք անի»», ընդ որում միայն „թագավոր” բառը նա ասել է հայերեն: Հիրավի, եզակի և ապշեցուցիչ փաստ է, որ ինը դար հետո էլ Ֆյորիանները հիշում են իրենց նախնիների բնօրրանի անունը, մեկ հայերեն բառ և պահպանում ազնվականի հպարտությունը¹⁹:

1709-ին շվեդ-ռուսական պատերազմի ժամանակ Պոլտավայի ճակատամարտում պարտվելով ռուսներից՝ Շվեդիայի Կառլ XII թագավորը մեկնել է Կոստանդնուպոլիս, որտեղից հայրենիք է վերադարձել 1714-ին՝ 60-70 մարդուց բաղկացած մի զորաբանակով: Այդ խումբը կազմված է եղել հայերից, հույներից, հրեաներից, արաբներից և թուրքերից²⁰: Խմբի մի մասը հաստատվել է Շվեդիայում, ամուսնություններ կնքել և ձուլվել շվեդական հասարակության մեջ²¹: Նրանց սերունդների մեջ ոմանք, սակայն, իրենց նախնիների մասին հիշողությունը պահպանում են մինչ օրս: Շվեդաբնակ ազգային-գրական գործիչ Կարո Հակոբյանը մեզ տեղեկացրել է, որ ինքը պատահաբար հանդիպել է մի շվեդի, որն իրեն հայտնել է, որ ինքը սերում է Կառլ XII-ի հետ Շվեդիա եկած հայերից մեկից: Մեզ ուղղված էլեկտրոնային նամակում (18 մայիս 2022) Կարո Հակոբյանը գրել է.

Հիշողությունս եթե չի դավաճանում այս մարդու ազգանունը Enqvist, Enquist կամ նման անուն էր, ով մի կրթական ծրագրի ընթացքում

¹⁹ Տես Ա. Բախչինյան, *Հայ ազնվական տներ*, „Անդրադարձ”, Երևան, 16 Ապրիլ 1991:

²⁰ Տես W. Björkman, *Die Schwedisch-Türkischen Beziehungen bis 1800, Festschrift Georg Jacob zum siebzigsten Geburtstag 26. Mai 1932 gewidmet von Freunden und Schülern*, hrsg. von Th. Menzel, Leipzig 1932, էջ 17:

²¹ Շվեդական աղբյուրներում հիշվում է տիկին Ինգա Բրիթա Հեզը (1785-1842) Վեներսբուրգից, որը եղել է այդ հայերից մեկի թոռնուհին: Հայտնի է, որ նա վաղ հասակում գրկվել է ծնողներից, որդեգրվել Հալբերգ ընտանիքի կողմից, ունեցել է շվեդներին ոչ բնորոշ սև աչքեր և մի փոքր անսովոր շվեդերեն առոգանություն տես, [on-line:] <https://www.geni.com/people/Inga-Britta-Hallberg/6000000025820312840> (այցելությունը՝ 16 մայիս 2022): Վերջին կետը, սակայն, չափազանցված է կանխակալ վերաբերմունք ունեցող ժամանակակցի կողմից. հայի թոռնուհին կարող էր ժառանգել սև աչքեր, սակայն ո՛չ օտար առոգանություն, քանի որ ծնված օրվանից նա լսել և խոսել է միայն շվեդերեն:

անունիցս իմանալով իմ հայ լինելը՝ մոտեցավ և հայտնեց, որ ինքը այդ հայերից մեկն է: „Jag är en av de” [Ես նրանցից մեկն եմ – Ա. Բ.] և խոստացավ մեյլով ուղարկել համապատասխան վավերագրություն և ուղարկեց՝ իր մեյլում ավելացնելով „oss armenier emellan” արտահայտությունը, որը նշանակում է „մեր՝ հայերիս մեջ”...:

Հիրավի, այս փաստը ևս բացառիկ է, երբ 200-ից ավելի տարի անց ուժացած հայի սերունդն իրեն տակավին համարում է հայ...

Չափազանց հետաքրքրական են ազգային հիշողության վերապրուկները հատկապես Արևելյան Եվրոպայի ուժացած հայերի սերունդների մեջ²²: Իրենց թագավորանիստ Անիից սերված համարող լեհահայերի և հունգարահայերի շառավիղները, լեհական և հունգարական (ռումինական) անուններ կրելով հանդերձ, սերնդեսերունդ պահպանել են հայկական արմատներով հպարտանալու ավանդույթը, նաև որոշ սովորույթներ: Օրինակ, կաթոլիկացած շատ լեհահայ ընտանիքներում միակ հայկական հուշը եղել և մնում է աստվածաշնչյան (հազվադեպ՝ հայկական կամ արևելյան) անձնանվանը կցված «ովիչ» ազգանունը (Ներսեսովիչ, Մինասովիչ, Թորոսովիչ, Ամիրովիչ...): Առավել պակաս են թեկուզ կաթոլիկ հայ եկեղեցու հետ կապը պահողները: Այսպես, լեհ մեծանուն կոմպոզիտոր Քշիշտոֆ Պենդերեցկու հայուհի տատը՝ Եվգենյա Շիլկևիչը, նրան մանկության տարիներին հանախ տարել է հայկական եկեղեցի՝ պատարագի, ինչը նպաստել է հետագայում Պենդերեցկու՝ Հայաստանի հետ ունեցած կապերի ի հայտ գալուն: Շատ սերունդներ փոխանցել են մասնավորապես „Հայր մերի” իմացությունը գրաբարով: Այսպես, լեհ սիրված կինոդերասան Չրիգնև Յիրուսկին (1927-1967) մի քիչ հայերեն է իմացել շնորհիվ իր հայուհի մեծ մոր՝ Իգարելա Քշիշտոֆովիչի, որը հեզելով՝ հայերեն Աստվածաշունչ է կարդացել և թոռանը սովորեցրել է գրաբար „Հայր մեր” արտասանել²³: Հունգարացի հայագետ Բալինթ Կովաչը գրել է որ երբ առաջին անգամ մեկնել է Տրանսիլվանիայի՝ Ժամանակի հայահոծ Էրժերեթվարոշ (այժմ՝ Դումբրովեն) քաղաքը, հանդիպել է տեղացի հայուհի Մարիա նենիին (Մարիա Վիտելար), հավանաբար՝ քաղաքի ամենատարեց հային, որը հայերեն իմացել է միայն „Հայր մերը”²⁴:

Ազգային հիշողության «բռնկումները», «առյան կանչերը», որպես օրենք, պատահում են, երբ ուժացած հայը հայտնվում է բուն հայկական միջավայրում: Հայազգի լեհական գրող Կաեստան Աբգարովիչն իր „Լեհական

²² Մասնավորապես Տրանսիլվանիայի հայերի՝ 21-րդ դարի ինքնության ուսումնասիրությամբ զբաղվում է հայազգի հունգարական մարդաբան Կինգա Կալին:

²³ Տես Թ. Թորանեան, *Չրոյցներ Կարպիս Սուրենյանի հետ*, Երևան 2003, էջ 28: Այս պատմությունը մեզ ավելի մանրամասն պատմել է նաև Կարպիս Սուրենյանը 2006-ի նոյեմբերին, Երևանում:

²⁴ Տես B. Kovács, *My Armenian Journey and How It Started in a Hidden Library*, in: *Armenia, mon amour*, էջ 67:

արքա” վավերագրական պատմվածքում հիշել է, թե ինչպես մի անգամ հյուրընկալվել է մի լեհահայ ընտանիքում, որտեղ ընթրիքին համտեսել է „ինչ-որ գարմանալիուտելիքներ, որոնք ես երբևէ չէի ճանաչել և ինձ շատ դուր եկան”, քնելուց առաջ լսել թախճոտ և միապաղաղ մի «գարմանահրաշ» հայերեն երգ, սակայն այդպես էլ չի կարողացել քնել, քանի որ „Հոգիս ամբողջովին հափշտակվել էր անսովոր երազանքներով, արյան ինչ-որ կանչերով, որոնք իմ բանականությանն անսովոր էին”²⁵: Ի դեպ, խոհանոցը ևս մաս է կազմում ազգային հիշողության (նաև այլ ներգաղթյալների պարագայում ևս). օրինակ, հունգարահայերը դարեդար պահպանել են «անգաճապուր» ճաշատեսակը, որ պատրաստվում է նաև մեր օրերում՝ մասնավորապես Տրանսիլվանիայի Հանիկատար վանք կատարվող ուխտագնացության օրը:

Վահրամ Մավյանն իր „Լեհաստանի վերջին քառորդ-հայր” ակնարկում հիշել է, որ մի անգամ Երուսաղեմի հայկական վանք է այցելել Չրիգնև Լեկրինսկի անունով մի լեհ, որը կոտրված հայերենով ասել է.

Իմ մայրիկ հայ... իմ հայրիկի մայրիկ հայ...», հիշել «տակավին անուններ մեր կրոնական երգերն՝ որ լսած էր իր մանկութան, երբ մայրիկը ձեռքեն բռնած եկեղեցի կտաներ զինք: «Ուրախ Լեր», «Սուրբ Սուրբ», «Հոգի Աստուծո», «Հայր Մեր», իսկ լսելով պատարագը՝ «Չպիկնիև, որ հայ էր, խումբեն քանի մը քայլ անդին, պատին տակ, մնաց առանձին, գտակը երկուքի ծալած՝ ափին մեջ, ու անշարժ, երեսունը անցած այս տղան, լացավ, լացավ առանց ամչնալու, տասը տարեկան մանուկի մը պես»²⁶:

Մավյանը գրել է, որ որոշ շրջան հայ եկեղեցական տոների առթիվ Չրիգնևն իրեն ուղարկել է „անհաստատ, դողդոջուն գիրերով ու արևելահայերենին նմանող ուղղագրությամբ” մաղթանքներ՝ ստորագրելով „Չպիկնիև Լերինսքի, հայ”²⁷:

1950-ին Բուդապեշտից սփյուռքահայ մամուլին ուղարկված մի թղթակցության մեջ նշված է.

Ուրախալի է, որ Հունգարիոյ հայութիւնը այժմ արթննալու վրա է իր անցեալ 350 տարւա խոր քունէն: ...Հակառակ անոր որ հայախօս չեն տեղացի հունգարահայերը, այսօր պարծանք կզգան անոնք Հայ ըլլալուն:

²⁵ Կ. Արզարովիչ, *Լեհական արքա*: Լեհերենից թարգմանեցին Վ. Պավլովիչը և Ա. Նավասարդյանը, „Սովետական Հայաստան”, 5, 1979, էջ 15:

²⁶ Վ. Մավյան, *Հայրս բնկորներ*, Երևան 1967, էջ 75-76:

²⁷ Նույն տեղում, էջ 78:

Լուրի հեղինակը, լինելով թրքահայ, վերջում նշել է.

Այս ուրախալի լուրերուն հետ, ո՞րքան դառն է ըսել թե՛ հոս կան մի քանի թրքահայեր, որոնք ատենէ մը ի վեր ոչ միայն բոլորովին չեզոքացած են, այլ նաեւ ուժացած²⁸:

Նշեցինք, որ հայազարմ արևելաեվրոպացիների՝ իրենց հայկական արմատները հիշելը, ինչպես վերոնշյալ Բագարանների կամ Ամաստունու դեպքում, կարող է կապ ունենալ ազնվական (անիական) ծագում ունենալու գուտ մարդկային փառասիրության հետ: Այսպես, 2006-ին մի հարցազրույցում լեհ կինոդերասանուհի Սոնիա Բոհոսևիչն ասել է.

Ես հայ իշխանուհի եմ: Հորս գծով հայ եմ: Ես նույնիսկ ներկա էի նախագահ Բրոնիսլավ Կոմորովսկու՝ Հայաստանի նախագահի պատվին տված ընթրիքին: Մի պահ հարց տրվեց իմ ծագման մասին. պատասխանեցի, որ Բոհոսևիչ եմ, ժամանակին՝ Պողոսյան, Մամիկոնյանների տոհմից: Սեդանի մոտ քար լռություն տիրեց... Չանգահարեցի հորեղբորս՝ Անջեյ Բոհոսևիչին, որը կազմել է մեր տոհմաձառը և հետաքրքրված է մեր ընտանիքի պատմությամբ: ... Հորեղբայրս ուշադիր բացատրեց ամեն ինչ, իսկ վերջում ասաց. «Կարևորը՝ կասես, որ դու Մամիկոնյան տոհմից ես, հիշի՛ր, կզարմանան»²⁹:

Մամիկոնյանների անվան հիշատակությունը կարող է ոչ թե ավանդված, այլ սոսկ հետագայում սովորած տեղեկություն լինել:

Իսկ տրանսիլվանահայ Լասլո Դայրուկատ Բորբեյլին շատ ավելի առաջ է գնացել. նա ոչ միայն 2009-ից հաստատվել է Հայաստանում (Գառնի), աշխատում է Մատենադարանում և մի անգամ իր ֆեյսբուքյան էջում տեղադրելով մոր հետ լուսանկարը ՀՀ սահմանի մոտ՝ հայոց երբեմնի մայրաքաղաք Անիի ավերակների ֆոնին, կատարել է հետևյալ գրառումը. «Մենք վերջապես տանն ենք»:

Պերուացի քաղաքագետ, փիլիսոփա Միկոշ Վայկ Լուկաչ Պերենին, որը որդին է հայկական արմատներ ունեցող հունգարացի հոր եւ պերուացի մոր, 2022-ին Տրանսիլվանիայի Տրբոու-Մուրեշ քաղաքում գործող Հայ-հունգարական մշակութային ընկերակցության հրավերով այցելել է Տրանսիլվանիա եւ, ինչպես խոստովանել է հունգարահայերի հետ ունեցած հանդիպման ժամանակ, ինքը սկսել է սովորել հունգարերեն, և իր այցը զգալիորեն ամրապնդել է իր հունգարահայ ինքնագիտակցությունը³⁰:

²⁸ Մ. Ռ-շտունի, *Հունգարահայ նամականի*, «Լրաբեր», Նիւ Եօրք, 17 օգոստոս 1950:

²⁹ *Sonia Bohosiewicz jest ormiańską księżniczką*, „Plejada”, 2 հոկտեմբեր 2017; K. Buczynska, *Sonia Bohosiewicz: do wariatów mi bliżej*, [on-line:] <https://facet.onet.pl/warto-wie-dziec/sonia-bohosiewicz-do-wariatow-mi-blizej/ycvvn8d> (այցելությունը՝ 20 մարտ 2022):

³⁰ Տեւ Ա. Բ., *Հունգարահայերից սերած պերուացի դասախոսը նախնիների երկրում*, «Ազգ», 15 հուլիս 2022:

Մա, անշուշտ, կարող է լինել մեկ մարդու սուբյեկտիվ ընկալումը և այդ ինքնագիտակցությունը դրսևորվել է Պերենիի՝ հունգարերեն (նկատենք, որ՝ ո՛չ հայերեն) սովորելով, սակայն ցույց է տալիս, որ երեք դար անց էլ, երկիրն ու միջավայրը փոխելուց և մշակութապես այլ ազգի հետ խառնվելուց հետո անգամ անհատական մակարդակով մեկ պահի դարձյալ ի հայտ են գալիս ազգային ինքնագիտակցության որոշ առկայծումներ:

Նման օրինակներ կարելի է շատ բերել, ինչը ցույց է տալիս, որ ուժացած եվրոպահայերի ժառանգների մեջ, անշուշտ, փոքր չափով, ազգային հիշողությունը դարեր անց էլ շարունակում է առկայծել: Միայն մայրական գծով հայկական ծագում ունեցող Տադեոս Ժրխևիչը 1976-ին լեհահայության պատմության մասին ճանաչողական հոդվածում գրել է, որ իր գրությամբ ինքը հարգանքի տուրք է մատուցում իր մոր պապերի ու նրանց ազգային եկեղեցու հիշատակին, որոնցից ինքը ժառանգել է մեծ քիթ և զարմանալի ոգեշնչում, իսկ Լեհաստանի «Հայ մշակույթի համակիրների միության» անդամ Միխայ Բոհոսևիչը հպարտությամբ գրել է, որ „մեզ և՛ Հայ ենք զգում և՛, միաժամանակ Լեհ”³¹: Երկակի ինքնության խիստ բնորոշ վիճակ, որն այն «լավագույն» վիճակն է, որին անխուսափելիորեն հանգելու են այսօր օտար ավերում բնակվող հայորդիների սերունդները...

Դրական միտում

Շատ դեպքերում Հայաստանից դուրս ապրող հայության ազգային ինքնության պահպանման համար պարտադիր պայման կարող է լինել սոսկ հայկական ինչ-ինչ զգացումներ ունենալը՝ առանց նույնիսկ լեզվի և կրոնի կրողը լինելու: 1965 թվականին գրած մի հոդվածում իրեն Անիի թագավորության շառավիղ համարող ռուսագիր գրող Մարիետա Շահինյանը հիշել է, թե ինչպես Լվովի Արմենակա (Հայկական) փողոցում հանդիպել է մի երիտասարդի՝

սև աչքունքով, սև մազերով, հայկական բնորոշ դիմագծերով: Մենք նայեցինք միմյանց և ակամա կանգ առանք ու ժպտացինք: Եվ նա ինձ ողջույնի խոսք ասաց վեհասքանչ գրաբար լեզվով, որը ես հասկացա ոչ թե մտքով, այլ սրտով: Եվ նորից ինձնից անհետացավ օտարության զգացումը: Ինչ-որ մի հարազատ ու ջերմ զգացում համակեց ինձ այդ անձանդոթ, օտար քաղաքում: Որքան լավ է, երբ մենք՝ հայերս, դարերի և հազարամյակների ընթացքում սրտագին կապ ենք պահպանել միմյանց միջև: Որքան որ ապրում է կապի այս զգացումը, կպահպանվի սփյուռքի հայությունը³²:

³¹ Բ. Բարսեղյան, *Լեհահայության մշակութային կյանքը և գրականությունը XIV-XIX դարերում*, Երևան 1992, էջ 391-392:

³² Մ. Շահինյան, *Մրտանց ասված մի քանի խոսք*, „Հայրենիքի ձայն”, Երևան, 3 հոկտեմբեր 1965:

Սակայն արդյո՞ք բավարար է սփյուռքահայության գոյատևման համար միայն „կապի այս զգացումը“: Եվ ի՞նչը կարող է նպաստել այդ նույն «կապի զգացման» պահպանությանը:

Մեր հաղորդումն ավարտենք՝ կրկին մեջբերելով Գեորգի Դերյուզյանին, որի՝ Հայ սփյուռքի գոյատևման վերաբերյալ դիտարկումներին լիովին համաձայն ենք: Այդ հարցում նա իրավացիորեն կարևորում է հայոց պետականության դերն ու ամրապնդումը:

Սփյուռք-պետություն հարաբերությունը պետք է լինի փոխադարձ հզորացնող անման հարաբերություն: Չունենալով հաջողված պետություն՝ մեկ կամ երկու սերունդ հետո Սփյուռքը կվերանա, սակայն Հայաստանի Հանրապետությունն իր հերթին հաջողության չի հասնի առանց սփյուռքի աջակցության³³:

Ըստ Դերյուզյանի՝ Հայ Սփյուռքի երկրարակեցության համար անհրաժեշտ է, որ հայրենիքում բնակվողներն ամուր կապեր ունենան Սփյուռքի կազմակերպությունների եւ հաստատությունների հետ, որ Հայաստանի Հանրապետությանը կապվածության նույնիսկ փոքր մակարդակը մեծապես կնպաստի, որ հաջորդ սերունդը չկորցնի իր հայկական ինքնությունը (անկախ անձի՝ խառնուրդ լինելու հանգամանքից) և որ հայկական անձնագիր կամ Հայաստանում տուն ունենալը գրեթե անկասկած կամրապնդեն անձի և նրա ընտանիքի կապն իրենց հայկական արմատների հետ³⁴: Պարզ է, որ նման վիճակի հասնելու համար դարձյալ պահանջում է Հայաստանի պետության խելամիտ և ուղղորդված քաղաքականությունը Հայ Սփյուռքի հետ:

Մատենագիտություն

Դավթյանը Վ., *Ներդրոսիկ վիճակների հաղթահարումը աշխատությունը*, Երևան 2022
Ծահինյան Մ., *Մոտանց սաված մի քանի խոսք*, „Հայրենիքի ձայն“, Երևան,
3 հոկտեմբեր 1965

Բարսեղյան Բ., *Լեհաստանի մշակութային կյանքը և գրականությունը XIV-XIX դարերում*, Երևան 1992

Ա. Բ., *Հունգարահայերից սերած պերուացի դասախոսը նախնիների երկրում*, „Ազգ“,
15 հուլիս 2022

Բարսեղյան Բ., *Լեհաստանի մշակութային կյանքը և գրականությունը XIV-XIX դարերում*, Երևան 1992

Մավյան Վ., *Հայու քեկորներ*, Երևան 1967

Ռշտունի Ս., *Հունգարահայ նամականի*, „Լրաբեր“, Նիւ Եօրք, 17 օգոստոս 1950

Թորանեան Թ., *Չրոյցներ Կարպիս Սուրենեանի հետ*, Երևան 2003

Աբգարովիչ Կ., *Լեհական արքա: Լեհերենից թարգմանեցին Վ. Պավլովիչը և Ա. Նավասարդյանը*, „Սովետական Հայաստան“, 5, 1979

³³ A. Piroyan, *Will There Be*:

³⁴ Նույն տեղում:

- Բախչինյան Ա., *Հայ ազնվական տներ*, „Անդրադարձ”, Երևան, 16 Ապրիլ 1991
 „Ազգասեր Արարատեան”, Կալկաթա, 25 փետրվար 1849
 Յովսեփեան Ժ., *Լեհահայ երիտասարդ մը*, „Հայրենիք”, 9 մարտ 1935
 Թօլայեան Ե., *Կալոբոշ-նամէ Թատերա-խմբագրական յիշողութիւններ*, աշխատասիրութեամբ Հ. եւ Ա. Բախչինեաններու, Ստանապուլ 2019
 Լեո, *Երկերի ժողովածու*, 4, Երևան 1984
 Խառատայան Ա., *Զմյուռնիայի և Էգեյանի առաինյակի հայկական այլ գաղթօջախները (XVI-XIX դ. I կես)*, Երևան 2022
 «Յուսարեր», 2 հունվար 1930
 Դավթյանը Վ., *Նւերտիկ վիճակների հարթահարուժը աշխատությունը*, Երևան 2022
- Björkman W., *Die Schwedisch-Türkischen Beziehungen bis 1800, Festschrift Georg Jacob zum siebzigsten Geburtstag 26. Mai 1932 gewidmet von Freunden und Schülern*, hrsg. von Th. Menzel, Leipzig 1932
- Burzyńska K., *Sonia Bohosiewicz: do wariatów mi bliżej*, <https://facet.onet.pl/wartowiedziec/sonia-bohosiewicz-do-wariatow-mi-blizej/jcvvn8d>
- Dermerguerian R., *Langue et identité*, „Bazmavep”, 1-4, 2003
- Kovács B., *My Armenian Journey and How it Started in a Hidden Library*, in: *Armenia, mon amour. Ten Europeans Speak*, Enschede 2020
- Piroyan A., *Will There Be an Armenian Diaspora in 100 Years' Time?*, „The Armenian Mirror-Spectator”, 24 հունվար 2022
- Pound S., *You Can See Truth Through a Stranger's Eyes*, in: *Armenia, mon amour. Ten Europeans Speak*, Enschede 2020
- Sonia Bohosiewicz jest ormiańską księżniczką*. „Plejada”, 2 հոկտեմբեր 2017
- Zekiyan B. L., *L'Armenia e gli armeni. Polis lacerata e patria spirituale: la sfida di una sopravvivenza*, Milano 2000
<https://www.geni.com/people/Inga-Britta-Hallberg/6000000025820312840>
- Мечитов Ю., *Грузия в лицах*, <https://dimaberkut.livejournal.com/288042.html#cutid1>

Artsvi Bakhchinyan, *National memory, assimilated in generations of Armenians*

Abstract: Assimilation and national acculturation are inevitable phenomena to which every ethnic community separated from its native environment is vulnerable. The ways and degrees of its manifestation vary, but the direction is the same: moving away from the native national profile and assimilating characteristics typical of the nation and culture of the country of residence. Cases of assimilation also occur to a lesser extent when a nation becomes a minority in its own homeland or when its native environment is absorbed by an empire. The article analyzes such situations among Armenians, specifically in Armenian diasporas. It concludes that the pace of assimilative changes depends on various factors, including maintaining formal points of contact with Armenia (citizenship, organizational ties, owning a house in Armenia, etc.), and a measured and consistent policy of the Armenian state towards the diaspora.

Keywords: Armenia, Armenian diaspora, assimilation, acculturation